

VEISZ BETTINA

Az életet szöveggé formálják át

Borbély Szilárd: „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”: Tanulmányok Csokonairól

„...Az életnek van-e joga maga alá gyűrni a szöveget, vagy a szöveg uralkodik az élet fölött? Mindez pedig az énformalása tekintetében bír jelentőséggel: mi hozza létre a szerzői ént, mi állítja elénk? A szöveg vagy az élet?”¹ E gondolatok köré szerveződik Borbély Szilárd posztumusz megjelenő – jelenleg kiadásra váró – „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében” című kötete. Egy hajdan tervezett Csokonai Vitéz Mihály-monográfia tanulmányfüzérére rendezett fragmentumait olvashatjuk benne, melyek az életrajzírás módszertanának lehetőségeit, stiláris és szakmai határait kutatják.

A kötet gondolatilag a narratíva-alkotás és a biografikus textualizálás köré szerveződik; fejezetei három nagyobb egységbe rendeződnek. Az első a város, a család és a karakter, a második a házasság, az udvarlás és a szerelem témáját járja körül, a harmadik pedig konkrét Csokonai-szövegek értelmezésén keresztül korábbi olvasatok árnyalását tűzi ki célul. A tanulmányok vizsgálati metódusai között fellelhetjük a mikrotörténetírást, az újhistorizmust, a társadalomtörténetet, a kultúratudományok felé nyitó irodalomtörténet-írás nyomvonalát, miközben a szerző mindvégig tudatosan reflektál saját narratívaképzésének határvonalaira. „Az élet és a szöveg összekapcsolása érdekében az értelmezés folyton fikciókat hív segítségül. Az irodalomtörténet-írás is ilyen fikciókat ír; a régieket újakra cseréli, másképp retorizál korról korra stb. Az élet és a szöveg közötti kapcsolat megteremtése a szerzői én-formálás munkájában hívja segítségül a fikciót. Kitaláció, költemény kapcsolja össze az életet és szöveget. Ezt a fikciót alakítja a szerző is, és szorgos munkával dolgoznak a fikciós elemek ki-munkálásán az olvasók, az értelmezők, az életrajzírók, az irodalom kutatói. Mindazok, akik az életet szöveggé formálják át.” (151.)

A vizsgált biográfiai momentumok nem szerveződnek sem időbeli, sem logikai rendbe. A gondolatmenet csomópontjai „a »Csokonai élete« jelentette időszakot küszöbpontjain vissza- és előrenyúló jelentések elő- és hatástörténetének újrírására” (14.) vállalkoznak. A kötet első tematikus blokkjában koncentrikus gondolatkörökben haladunk, indulva távolabbról, Debrecen városának teréből lépve a család közegébe,

* A kötet a lapszám megjelenésekor tördelt változatban van, a kiadás jelenleg a jogutód hozzájárulására vár.

¹ BORBÉLY Szilárd, „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”: Tanulmányok Csokonairól, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, (tördelt kézirat), 152. A kötetet szerkesztette és az utószót írta: DEBRECZENI Attila. A kötetet lektorálta, a szöveget gondozta és az előszót írta: SZILÁGYI Márton. (A tördelt kéziratból vett idézetek oldalszámait a továbbiakban a főszövegben közlöm. – V. B.)

majd egyre közelebb a személyhez, akit Csokonai Vitéz Mihálynak hívunk. A közelítés hangvétele személyes, Vitéz alakját nem rideg vizsgálati nagyítólencsén át szemléljük.

Borbély az apa, Csokonai József naplóbejegyzése által idézi elénk 1774. július 13-át. Debrecen terében az idő kontinuitásából ezt az egy adott szegmenseket kiragadva és felnagyítva eleveníti meg a város mikrokozmoszának hétköznapjait, a lakosainak mindennapos dolgait. Gondos kalauzként részletgazdag elbeszéléssel vezeti az olvasót Csokonai Debrecenének nyüzsgő, porral, zajokkal és szagokkal terhes utcáin. Ebben a közegben láttatja az apát, a Győrből idevetődött, előnyös házasságot kötő borbélylegény boldogulási lehetőségeit, polgár státuszát. Rajta keresztül tárul elénk feleségének alakja, rokoni kapcsolatai, családjának a város közegébe beleszövődött élete. Az adósságok, a kamatok és perek történeteinek tükrében nyomon követhetjük a család életét, a költözések sorozatát, a terekhez kötött életviszonyok változását a Hatvan utca, a Fényes-ház, végül a Darabos utca körzetében.

A Csokonai családot körülvevő Debrecen megértése végett a város múltja, önképe is az elemzés részévé válik. Borbély a mítoszképzés perspektívájából világítja meg a város funkcióját és önképének korokon átívelő módosulásait. A középkori Debrecen bemutatása kiter többek között a városigazgatás, az építészet, a vásárok, a vallási helyzet sajátosságaira. Majd a vizsgálati fókusz egyre közelebb kerül a Csokonai korabeli debreceni miliőhöz. A kötet első nagyobb tematikus egysége Csokonai »debreceni létbe-vetettséget« beszéli el. Ezáltal lehetővé teszi annak a Debrecen-perspektívának a megértését, mely megalkotja saját Csokonai-képét, amint azét a módszerét is, amelyvel ismerősei teremtették meg halála utána a költő *árnyképét*. Ez a fókusz tükröződik dominánsan a Csokonai karakterét és az Árkádia-per(patvar) témakörét vizsgáló alfejezetben. Ez a párhuzam teremt kapcsolatot a kötet központi kérdéskörével: milyen lehetett a Csokonai által megteremtett, mások számára reprezentált *persona*. A kötet egyik érdekes és izgalmas témája a képek, önképek egymásba játszása és valóságviszonyuk. Borbély kiemeli, hogy bár Csokonai nem írt önéletrajzot, tudatosan teremtett távolságot materiális énje és a szövegeiben az utókor számára kitalált és megformált alak között – vagyis elválasztja egymástól az embert és az író. Hogyan működik az én-formálás irodalmi diskurzusa? Milyen lehetett Csokonai karaktere? – ezek Borbély Csokonai-elbeszélésének fő kérdései. „A költő Csokonairól az utókor egyre többet tudott meg, de az ember jelleme az irodalomtörténeti tudás, a filológiai búvárkodás felhalmozódó részletei ellenére – vagy épp ezért – talányossá vált.” (91.)

A kötet második tematikus blokkja immár elszakad a debreceni közegtől, és Komárom terébe vezeti az olvasót, ahol 1797 tájékán Csokonai egy előnyös házasságkötés reményében tartózkodik. A gondolatmenet Csokonai és Vajda Julianna kapcsolatának diskurzusában egy harmadik személy, nemes Bédi Jánosné nemes Fábíán Julianna szerepét helyezi fókuszba. Borbély úgy véli, hogy a komáromi költő a közvetítő feladatát töltötte be Mihály és Júlia között, kettejük levélváltásai is rajta keresztül történtek. A tanulmány e kapcsolat tükrében vizsgálja Csokonai 1797 karácsonyán kelt verses levelét, a poétai versengésként is olvasható *Új Esztendői Ajándékot*.

Borbély az udvarló levelek és versek analízisével mutatja be Csokonai intencióját: a szerelem szöveggé formálását. Mint írja, a költő szándéka az, hogy érzéseit alakítsa „leírássá, festéssé, szavak szövetévé; aztán pedig hogy versekkel kapcsolja össze, allúziókkal díszítse fel, versekbe írja át a korábbi levelek tartalmát”. (137.) Borbély hangsúlyozza, hogy a korszak költészetfelfogása alapján nem az élmény hitelesíti a költeményt, hanem a költemény az élményt. A korabeli olvasó a szövegek alapján ismeri fel és legitimálja érzéseit. Úgy véli, a poeta doctus Csokonai nem poézisét alkalmazta az élethez, hanem életét igazította utólag poéziséhez. Ám ez az eljárás magában rejt egy lényeges dilemmát: élményként vagy szöveggé közelíthető-e meg a Lilla-szerelem?

Ebből a perspektívából válik vizsgálati témává a Lilla-kötet alakulástörténete. Borbély élesen elválasztja Mihály és Julianna, illetve Vitéz és Lilla alakpárját. Felhívja a figyelmet arra, hogy „az életrajzi elbeszélések [...] nemcsak a két alakot mossák reflektálatlanul össze, hanem a Lilla-ciklus egyes darabjainak szövegét a későbbi, 1802–1803-as változatok felől olvassák, abban a formájában vetítik vissza az 1797–98-as évekre, ahogy Csokonai a versek végleges formáját a Lilla-ciklus lezárt koncepciójának alárendelve kialakította”. (119.) Borbély a szöveggé válás kényszere felől olvassa vissza a Vajda Julianna-szerelem dokumentumait, és Lillát mint a textualizáció nyomán életre hívott imaginárius hősnő alakját tanulmányozza. A kötet szervezőelvével Borbély párhuzamba állítja Kisfaludy *A kesergő szerelem* című művét, Himfy és Vitéz figuráját.

A tematikus blokk következő szegmense *A' Tsókok* szövegén keresztül tematizálja a Csokonai által alkotott sajátos szerelem-teológiát. A fordítás és imitáció Csokonainál sajátosan értelmezett fogalompárjával a szövegre ható mintákat tárja fel, az eredeti koncepció taglalásával, a fennmaradt *Vázlatfüzet* analízisével pedig az eposz és idill műfaji jellemzőinek módosulásait mutatja be.

A kötet harmadik, *Kontextusok textualizálása* címet viselő része konkrét Csokonai-szövegek elemzését hajtja végre. Elsőként *A méla Tempefői* térhasználatát helyezi fókuszba a szerző. Ám jelen esetben a tér fogalma nem csupán a színpadi szféra értelmében van jelen, hanem mint a szerző képzelete, a szöveg által teremtett világ szerkezete. Borbély gondolatmenete a szöveg nyelvhasználata és az általuk reprezentált terek közötti feszítő erő működését követi nyomon. Csokonai a *Tempefői*ben olyan szövegmodelleket elegyít, melyek közül nem mindnek szervezőelve a térképzés, ezáltal egy különös felszabadító hatást gyakorol a drámára.

A *Karnyóné* „rekonstrukciós” olvasására tesz kísérletet *A vén kalmár és felesége* című fejezet. Borbély itt a 18. századi iskolai színjátszás funkciói és az iskoladramák hagyományának tengelyében olvassa újra a művet, vagyis az 1799. szeptember 24-ei csurgói solennitás részdarabjaként értelmezi; hangsúlyozva, hogy az ebbe a hagyományba lépő előadások „mindig is az iskola és a világ találkozásának ceremoniális, szertartásszerű idejét töltötték ki”, (207.) a nyilvánosság tereként szolgáltak ezáltal. Csokonai kedvelte a solennitásokat, előszeretettel szerepelt bennük, különösen akkor, mikor nem csupán mint a köszöntőversre felbérelt költő léphetett fel, hanem maga láthatta el a „rendezői”

szerepkört is. Ezen alkalmakon a nyilvánosság közegébe lépve a szűk nemes társaság teljes jogú tagjaként jelenhetett meg.

A *Halotti versek* szövege szintén a solennitás viszonylatában kerül Borbély Szilárd Csokonai-kutatásainak fókuszába. A halotti búcsúztató beszédhelyzetében azt a kommunikációs stratégiát elemzi Borbély, melyben az elbizonytalanított azonosságú beszélő a test jelének értelmét kutatja. „A halál által lezárt, és a különféle tradicionális kódok által megszerkesztett és *újraírt* élet *múlt* ideje éppúgy értelmezés feladata, mint ahogy azzá válik a halál utáni rész. Akárcsak ezeknek a jelentéseknek a halál által radikálisan megváltozik a szerkezete és a jelentés elsajátíthatósága.” (224.)

A halál témakörétől ellépve, ám annak határmezsgyéjén maradván a további tanulmányok a Csokonai világgképében centrális idő és örökkévalóság fogalmát veszik górcső alá. A kontextus az *Újesztendei gondolatok* szövege által teremtett világgképhez kapcsolva párhuzamba hozza Pálóczi Horváth Ádám *1797-dik új esztendőre* című költeményét. A 24. életévébe lépő Csokonai, immár a társadalom teljes jogú tagjaként elmélkedik a Szilveszter mint a személyes idő teremtette fordulópont kapcsán saját időbe vetettségéről.

A tanulmányok sorát záró fejezet Rousseau sírjának mint vizuális képnek textuális leképződését kutatja *A' Tihanyi Ekhóhoz* szövegében. Borbély olyan gyászversként olvassa a költeményt, amely a személyes veszteség távlatában emléket állít a költő kedvesének, ám egyúttal saját halotti arcát is megteremti ezáltal. Csokonai számos alkalommal tesz kísérletet szövegeiben saját epitáfiumának megalkotására. Sírhelyének létrehozása önértelmező és önreprezentációs gyakorlatainak lényegi részévé, költői feladatává válik.

A tanulmányok sorát lezáró, összegző befejezést hiába keresünk a kötetben: Borbély Szilárd a fejezeteket habilitációs értekezés céljából fűzte egybe, kötetté már az élet formálta át. A szerző a Rousseau alakját idéző Csokonai soraival zárja gondolatait:

Te ki Ermenonvill' rideg szigetében
Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében... (250.)